

- Rozumienie bytu i powstanie świata
- Rozumienie Boga
- Rozumienie człowieka
- Oddziaływanie

BÖHME Jakob (Boehme) — teozof i mistyk protestancki, prekursor idealizmu germańskiego, ur. w 1575 w Starym Zawidowie k. Zgorzelca, zm. w 1624 w Zgorzelcu.

B. pochodził z zamożnej rodziny rolniczej, nie odczuwał kłopotów finansowych, a dojrzałe życie poświęcił pisaniu, choć pieczołowicie pielęgnowana legenda przyczyniała się do propagowania przez trzysta lat wizerunku B. jako prostego szewca. Brakowało mu szkolnego wykształcenia filozoficznego, ale znał ówczesną literaturę z zakresu alchemii, kabały, mistyki i religii; dużo podróżował, miał krąg wykształconych przyjaciół, był pobożnym luteraninem.

System, który stworzył B., nie jest w ścisłym sensie filozofią, lecz raczej wizją gnostycką, sformułowaną w języku hermetycznym, głęboko zakorzenioną w ówczesnych trendach, takich jak późnośredniowieczny i renesansowy mistycyzm, luteranizm oraz poglądy przedstawicieli reformacji (S. Franck, C. Schwenkfeld, V. Weigel).

Wszystkie dzieła — z wyjątkiem jednego — B. napisał w ciągu sześciu lat. Mimo że poglądy jego ulegały zmianie, piętno gnostyckie jest wszędzie obecne. B. ukazuje siebie jako tego, który ma dostęp do istoty Boga i poprzez Boga widzi całe stworzenie. Jest to typowa postawa mistrza gnostyckiego. Treść tej wizji została spisana i przekazana adeptom do uwierzenia, zawarte są w niej poglądy na temat Boga, świata, człowieka i zła. Wyeksponowanie zła jako głównego problemu to również cecha gnostycyzmu.

Podstawowe dzieła B.: *Morgenröte im Aufgang*, zw. *Aurora* (1612); *Die Drei Prinzipien göttlichen Wesens* (1619); *Vom dreifachen Leben des Menschen* (1619–1620); *Vierzig Fragen von den Seelen* (1620); *Von der Menschwerdung Jesu Christi* (1620); *Sechs theosophische Punkte* (1620); *De signatura rerum* (1622); *Von der Gnadenwahl* (1623); *Mysterium magnum* (1623).

Wyd. zbiorowe dzieł: A. Faust, W. E. Peuckert, *Sämtliche Schriften* (I–IX, 1941–1942, 1955–1961); W. Buddecke, *Die Urschriften* (I–II, 1963–1966).

Rozumienie bytu i powstanie świata. Rzeczy składają się z sześciu przeciwstawnych jakości: ciepło — zimno, kwaśne — słodkie, gorzkie — słone. Jakości te nie są statyczne, lecz dynamiczne. Każda z jakości posiada modalność dobra i zła. W ten sposób struktura rzeczywistości bazuje na trzech paralelnych opozycjach oraz na jednej opozycji przecinającej jakby rzeczywistość na pół (dualizm dobra i zła).

B. do swoich spekulacji ontologicznych wprowadza dogmat o Trójcy Świętej. Duch Święty przenika naturę, która jest ciałem Boga, ale kieruje modalnością dobra w rzeczach. Źródłem wszystkich jakości (niebios) jest Bóg Ojciec, Syn Boży jest źródłem wiecznej radości (słońce), Duch Święty zasadą ruchu i życia (ogień, powietrze, woda). Relacja Boga do świata jest podobna jak duszy ludzkiej do ciała. W Bogu znajdują się podstawowe jakości natury, których liczba zostaje powiększona do siedmiu, zgodnie z ilością ciał astralnych

i podstawowych metali w alchemii. Jakość siódma jest wynikiem współdziałania sześciu pozostałych. Jakości te uzyskują status źródłowych duchów (Quell-Geister). Świat powstaje z Boga, który jest cielesny, i który swoją cielesnością wypełniał świat przed stworzeniem.

System B. oscyluje między panteizmem a panenteizmem; zanegowana jest zarówno kreacja „ex nihilo”, jak i transcendencja Boga względem świata.

Świat widzialny jest drugim stworzeniem Boga, utworzonym ze względu na próbę naprawienia zła, które dotknęło świat anielski. Przed upadkiem Adama nastąpił upadek w świecie aniołów, tj. upadek Lucyfera, który zwrócił swą wyobraźnię ku centrum ciemności i zapragnął, aby zdominowało ono centrum jasności. Lucyfer, jeden z trzech archaniołów (obok Michała i Uriela), chcąc rywalizować z Bogiem upadł, pociągając za sobą aniołów ze swojej sfery. Jego upadek jest przyczyną zła w świecie, za które Bóg nie jest odpowiedzialny, bo Lucyfer jest wolny. W Bogu nie ma zła, ale w stworzeniach odbijających Boga może aktualizować się zło ze względu na wolne działanie Lucyfera.

Każdy byt jest jednak niezależny od Stwórcy, bo ma w sobie własne centrum bytu, otrzymane od Boga. Ludzie posiadają wolność, która jest warunkiem moralnej odpowiedzialności. B. uważał, że świat zawierający zło jest lepszy od nieistnienia świata w ogóle. Ponadto, ciemność jest konieczna dla ujawnienia światła. Bóg ujawni swą miłość i łaskę poprzez dzieło naprawy świata.

Rozumienie Boga. Bóg jest niezróżnicowanym źródłem, którego naczelną siłę stanowi wola; ponieważ nie ma innego przedmiotu woli oprócz siebie, chce oddzielić się od siebie. W efekcie powstają dwa centra: światła i ciemności. Światło przenika przez ciemność i powstaje siedem promieni. Ten schemat zawiera kilka charakterystycznych elementów: Bóg jest wola; potrzebuje automanifestacji, która prowadzi do zróżnicowań; zło jest zasadą ontologiczną.

B. traktuje Boga jako osobę absolutną i uznaje samoobjawienie za Jego istotę. Efektem tego samoobjawienia jest wyłanianie się przeciwieństw. Bóg, jako czysta wola, zdobywa samoświadomość dzięki procesowi samoobjawienia. Tendencja zawarta w woli przybiera postać przeciwstawnych sobie pragnień, z których jedno jest centrum ciemności, a drugie — centrum jasności. Świat nie jest przygodny, lecz konieczny do samoobjawienia Boskiej wieczności w czasie. Zło jest odwróceniem porządku. Ludzkość to łącznik między światem i aniołami, natomiast Boskie objawienie w świecie spełnia się poprzez ludzką świadomość.

B. charakteryzuje też Boga jako „Ungrund”, czyli jako niezależnego od innego bytu i pozbawionego jakiegokolwiek ontologicznej determinacji. To jest najbardziej podstawowy aspekt Boga. Równocześnie ów „Ungrund” jest całkowitą i pierwotną wolnością. Nie ma tu aktualnie ani wielości, ani samorealizacji, ani samoobjawienia. Jest natomiast odwieczna tendencja do ruchu Boga w tym kierunku.

Samoobjawienie składa się z trzech elementów: zasady świadomości, pośrednika samouprzedmiotowienia, łącznika między podmiotem i przedmiotem. W języku trynitarnym nieokreślona wola odpowiada Ojcu, wola posiadająca tożsamość to Syn, a wola jako samoobjawiająca się to Duch Święty. Dodatkowo pojawia się czwarty element: Sophia — Boska mądrość zawierająca nieskończoną ilość idei, które zostaną urzeczywistnione.

B. odchodzi od wcześniejszych poglądów, w ramach których Bóg ujmowany był w kategoriach czasoprzestrzennych. Bóg jest oddzielony od świata. Natura Boga zawiera potrójne jakości: jakość koncentracji, jakość ekspansji oraz jakość syntezy — utrzymująca dwie poprzednie w napięciu. Jest to ciemne centrum w Bogu, będące źródłem zarówno życia, jak i destrukcji. Centrum światła składa się także z trzech jakości, w których jest urzeczywistniony duch. Pierwsza jakość odpowiada miłości, druga tonowi (przyczynia się do determinacji), trzecia łączy Boga ze światem. Jakość siódma (a w kolejności czwarta) łączy centrum ciemności z centrum światła.

Bóg, jako dobry, zwycięża odwiecznie potencjalnie destruktywną siłę niebytu, jaką w sobie zawiera. To przekłada się na powstające w dialektycznym procesie bytu. Powstanie świata jest konieczne i wypływa z natury Boga. Istota świata jest określona przez istotę Boga. Piekło i niebo są wieczne, świat natomiast czasowy, poddany przeważającemu oddziaływaniu zła.

Rozumienie człowieka. Człowiek jest mikrokosmosem i mikrotheosem, pośredniczy dzięki temu między Bogiem a światem. Upadek Adama nie jest podstawowym źródłem zła, ponieważ wcześniej miał miejsce upadek Lucyfera. Adam upadł, zanim stał się człowiekiem z krwi i kości, zaś upadek przedstawiony w Genesis jest upadkiem ostatnim. Wcześniej Adam należał do trzech podstawowych zasad. Jego rolą było połączenie dwóch centrów Boga, ale skoncentrował się na sobie samym, co go oddzieliło od Boga. To właśnie pociągnęło za sobą serię upadków. Ostatnia faza dotyczy wydarzeń z Genesis, gdy Adam, przeciwstawiając się Bogu, chce zdobyć wiedzę „dobra i zła”. Pierwotnie Adam był obupłciowy; mógł reprodukować, za pomocą magicznych porodów. Stając się cielesnym, stracił władze intuitywne i magiczne.

Ponieważ człowiek jest μικρόθεος [mikrótheos], ludzkość nie utraciła podobieństwa do Boga; jest w dalszym ciągu „mikrokosmosem”. Dzięki temu, mimo upadku, ludzkość może mieć udział w naprawieniu zła.

Wyjątkowa pozycja człowieka w kosmosie sprawia, że człowiek w swojej samoświadomości poznaje nie tylko siebie, ale również Boga i świat. Również w ludzkiej świadomości i w ludzkim języku następuje spełnienie samoobjawienia się Boga. „Vernunft” jest to rozum, który poznaje abstrakcyjnie świat fenomenów, „Verstand” natomiast jest intuicją dosięgającą istoty rzeczy, choć pełnia poznania, ze względu na upadek, jest możliwa tylko dzięki łasce. Człowiek prawdziwie poznając rzeczy współuczestniczy w ich naturze, a pełny wyraz tej natury przejawia się w momencie wypowiedzenia nazwy danej rzeczy. Z tego tytułu pojawia się pokrewieństwo między ludzką mową a stwórczym Słowem Boga. Adam, nadając nazwy, dopełniał aktu stworzenia. W mowie Adama była doskonała zgodność między nazwą, dźwiękiem i istotą. Po upadku wieży Babel ludzkość straciła tę naturalną mowę, powstały różnorodne języki konwencjonalne. Są jednak wyjątkowi ludzie, którzy potrafią dotrzeć do natury rzeczy poprzez własny język. Mowa pełni też ważną rolę kosmiczną, ponieważ dzięki niej upadły kosmos może się połączyć z Bogiem. Droga do zbawienia jest rezygnacją z własnego egoizmu, czyli skoncentrowaniu woli na samym sobie, co było przyczyną upadku. Koncentrując się na Bogu, człowiek staje się μικρόθεος [mikrótheos].

Oddziaływanie. Przez długi czas dzieła B. uważano za wytwór czystego natchnienia, bez domieszki obcych naleciałości. To ułatwiało ich asymilację. Schelling napisał: „[...] B. jest cudem w historii ludzkości, a zwłaszcza w historii germańskiego umysłu. Jeśli ktoś mógłby zapomnieć jaki skarbiec naturalnej głębi umysłu i serca zawarty jest w niemieckim narodzie, wystarczy jeśli przypomni sobie B. [...]. Jak mitologie i teogonie ludów prymitywnych antycypowały naukę, tak B. antycypuje wszystkie naukowe systemy nowożytnej filozofii w opisie narodzin Boga. Jakub B. urodził się w roku 1575, René Descartes w roku 1596. Co było intuicją i bezpośrednią naturą u B., pojawia się u Spinozy, który umarł 100 lat po urodzeniu B., jako rozwinięty racjonalizm”.

To ostatnie sformułowanie trafnie oddaje metodę, za pomocą której asymilowano poglądy B. — była to swoiście pojęta racjonalizacja. Nowożytność to czas budowania systemów filozoficznych. Racjonalizm nie polegał na odczytywaniu racjonalności bytu, ale na konstruowaniu systemów zawierających proponowane modele rzeczywistości (ontologia). Pomysłów na takie modele szukano nie w rzeczywistości, lecz w różnych źródłach z pogranicza wiedzy tajemnej (hermetyzm, kabała, mistyka, teozofia); pisma B. stanowiły jedno z takich nieoficjalnych źródeł. Obok Mistrza Eckharta duży wpływ wywarła doktryna B. na Hegla (wg relacji F. von Baadera, współpracownika Hegla i wydawcy pism B.). B. zaliczyć można do prekursorów ruchów teozoficznych drugiej poł. XIX i XX wieku.

Bibliografia: P. Deussen, *Jakob B. über sein Leben und seine Philosophie*, L 1911; P. Hankamer, *Jakob B.*, Bo 1924, Hi 1960²; H. Bornkamm, *Luther und B.*, Bo 1925; K. Leese, *Von Jakob B. zu Schelling*, Erfurt 1927; K. R. Popp, *J. B. und Newton*, L 1935; E. Benz, *Der vollkommene Mensch nach Jakob B.*, St 1937; H. Grunsky, *Jakob B. als Schöpfer einer germanischen Philosophie des Willens*, H 1940; C. A. Muses, *Illumination on Jakob B.*, NY 1951; V. Weiss, *Die Gnosis Jakob B.*, Z 1955; F. Spunda, *Das mystische Leben Jakob B.*, Fr 1961; K. Paschek, *Der Einfluss Jakob B. auf das Werk Friedrich von Handerbergs (Novalis)*, Bo 1967; R. F. Brown, *The Later Philosophy of Schelling. The Influence of B. on the Works of 1809–1815*, Lo 1977.

Piotr Jaroszyński